

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н. КАРАЗІНА

ТЕЛУХА СВІТЛАНА СТЕПАНІВНА

УДК : 271.2-726.1(477.54)

**ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИТРОПОЛИТА АНТОНІЯ (ХРАПОВИЦЬКОГО)
В ХАРКІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (травень 1914 – червень 1918 років)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному технічному університеті „Харківський політехнічний інститут”
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Силантьєв Василь Іванович,
Національний технічний університет
„Харківський політехнічний інститут”,
професор кафедри політичної історії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Каплін Олександр Дмитрович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології

кандидат історичних наук, доцент
Кравченко Олена Валентинівна,
Українська державна академія залізничного транспорту,
доцент кафедри історії

Захист відбудеться «28» січня 2011 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 5-58.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61077, м. Харків, пл. Свободи, 4).

Автореферат розісланий «15» грудня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.В. Журавльов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Сьогодні, в умовах національного, духовного та культурного відродження України особливо важливе значення має всебічне вивчення тих сторінок вітчизняної історії, які протягом багатьох років невинувачено замовчувалися, або на дослідження яких значною мірою впливала політична кон'юнктура. До таких тем належить історія життя та діяльності видатних релігійних діячів, зокрема, представників ієрархії Російської Православної Церкви. Відмова від ідеологічних штампів минулих років є необхідною умовою для об'єктивної оцінки їх місця та ролі у релігійному та суспільно-політичному житті України.

Митрополит Антоній (Храповицький Олексій Павлович) (17.03.1863 – 10.08.1936) є однією із найвідоміших постатей в історії Православної Церкви кінця XIX – першої половини XX ст. Глибоке богословське пізнання та авторитет дозволили йому свого часу претендувати на зайняття посади – Патріарха Московського. До того часу митрополит Антоній був ректором Санкт-Петербурзької, Московської та Казанської духовних академій, єпископом Чебоксарським (1897-1899), Чистопольським (1899-1900), Уфимським (1900-1902), Волинським та Житомирським (1902-1914), з 1914 р. очолював Харківську єпархію.

Діяльність владики Антонія на посаді архієпископа, а потім митрополита Харківського та Охтирського припала на буремні роки Першої світової війни, Української національно-демократичної революції та громадянської війни. У цей період відбувалися значні зміни у внутрішньоцерковному житті України та в державно-церковних відносинах. Ім'я Антонія (Храповицького) частіше за все згадується саме у зв'язку з цими важливими процесами.

Яскрава особистість ієрарха викликала неоднозначну оцінку як з боку прихильників, так і з боку його противників. Якщо для одних він був зразком вірного служіння інтересам Православної Церкви та держави, то для інших залишався символом консерватизму, імперського шовінізму, реакції та чорносотенства. Неординарність та суперечливість цього видатного теолога, церковного, громадсько-політичного діяча, привертає велику увагу. Його пастирська служба на посаді голови Харківської єпархії свідчить про неуклінне слідування принципам гуманізму, що було притаманно кращим представникам православного духовенства. Все це не може не зацікавити сучасних дослідників і підвищує науковий інтерес до особи владики Антонія.

На наш погляд, тема даного дисертаційного дослідження має важливе значення, оскільки дозволяє висвітлити одну з маловивчених і, безумовно, цікавих сторінок вітчизняної історії, пов'язаних з діяльністю відомого архіпастиря на чолі Харківської єпархії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної програми та тематики наукових планів кафедри політичної історії Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”, “Суспільно-

політичне, соціально-економічне та духовне життя в Україні в ХІХ – ХХ ст.», яка затверджена на засіданні Вченої ради кафедр суспільно-гуманітарних наук НТУ „ХПІ”.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з травня 1914 по червень 1918 рр., де нижня межа пов'язана із призначенням Антонія (Храповицького) на посаду архієпископа Харківського та Охтирського, а верхня – з від'їздом його із Харкова у зв'язку з обранням митрополитом Київським і Галицьким.

Територіальні рамки дослідження окреслені межами Харківської єпархії.

Об'єктом дослідження є історія Православної Церкви в Україні на початку ХХ ст.

Предметом дослідження виступає церковно-адміністративна та громадсько-політична діяльність Антонія (Храповицького) на чолі Харківської єпархії.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні головних напрямків і форм церковно-адміністративної та громадсько-політичної діяльності Антонія (Храповицького) під час керівництва Харківською єпархією з травня 1914 по червень 1918 рр.

Завдання, що були поставлені для досягнення цієї мети, є наступними:

- дослідити ступінь розробки теми в історіографії;
- окреслити джерельну базу дослідження та методологічні засади роботи;
- висвітлити адміністративні заходи, які проводилися владикою Антонієм у Харківській єпархії;
- дослідити діяльність Антонія (Храповицького) з організації внутрішньої та зовнішньої місії православного духовенства Харківської єпархії;
- проаналізувати основні напрямки та форми благодійницької діяльності владики Антонія та єпархіального духовенства в досліджуваній період;
- визначити погляди митрополита Антонія щодо статусу і функцій Православної Церкви в нових суспільно-політичних умовах, його роль у реформуванні церковного управління;
- висвітлити позицію Антонія (Храповицького) щодо ключових церковно-релігійних проблем свого часу, перш за все, до відродження Патріаршества та створення Української Автокефальної Православної Церкви.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі широкої джерельної бази вперше у вітчизняній історіографії зроблена спроба комплексного дослідження церковно-адміністративної та громадсько-політичної діяльності Антонія (Храповицького) в період його служіння на Харківській кафедрі, а саме:

- уперше здійснено повне дослідження адміністративної діяльності владики Антонія в Харківській єпархії;
- проаналізовано особистий внесок Антонія (Храповицького) в організацію та розвиток церковної благодійності під час Першої світової війни;

- уперше всебічно висвітлена роль владики Антонія в організації співпраці православних місіонерів та владних структур у боротьбі з сектантськими течіями і громадами на території Харківської єпархії;
- простежено заходи Антонія (Храповицького), спрямовані проти поширення впливу Української Греко-Католицької Церкви в Галичині та організація ним місіонерської діяльності харківського православного духовенства в цьому регіоні;
- висвітлено позицію Владики щодо ролі Росії в Першій світовій війні для зміцнення Православної Церкви в державі та розповсюдження її впливу за межами імперії;
- охарактеризовано погляди та роль Антонія (Храповицького) в реформуванні церковного управління та відродженні Патріаршества;
- з'ясовано ставлення Антонія (Храповицького) до створення Української Автокефальної Православної Церкви, його відносини із світськими державними органами влади в означений період.

Практичне значення здобутих результатів. Матеріали й висновки дисертаційної роботи значно розширюють уявлення про життя та діяльність Антонія (Храповицького), можуть бути використані при розробці лекційних курсів "Історія України", „Релігієзнавство”, „Краєзнавство”, спецкурсів з історії Православної Церкви та державно-церковних відносин в Україні.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення на наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції “Дні науки – 2006” (Дніпропетровськ, 2006 р.); 59-ій конференції молодих вчених „Каразінські читання” (Харків, 2006 р.); Міжнародній науковій конференції „Десяті Слобожанські читання” (Харків, 2006 р.); VII Багаліївських читаннях (Харків, 2006 р.); Всеукраїнській науковій конференції “Формування національних та загальнолюдських цінностей в українському суспільстві” (Харків, 2006 р.); XXXIV краєзнавчій конференції молодих вчених, присвяченій 70-річчю Студентського наукового товариства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (Харків, 2006 р.); Міжнародній науковій конференції „Краєзнавство і учитель – 2007” (Харків, 2007 р.); Міжнародній науковій конференції молодих вчених „Каразінські читання (історичні науки)” (Харків, 2007 р.); Регіональній науково-теоретичній конференції студентів та аспірантів „Україна й світ: минуле, сучасне та майбутнє” (Харків, 2007 р.); Міжнародній науковій конференції „Дванадцять Слобожанські читання” (Харків, 2008 р.); Міжнародній науковій конференції „Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії” (Харків, 2008 р.); Міжнародній науковій конференції молодих вчених „Каразінські читання (історичні науки)” (Харків, 2008 р.); Міжнародній науковій конференції молодих вчених „63 Каразінські читання” (Харків, 2010 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів та аспірантів „Україна і світ : гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес (Харків, 2010 р.).

Результати цього дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри політичної історії Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”.

Основні положення дисертації викладено у 12 наукових публікаціях, з них 6 у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Структура роботи відповідає меті та визначеним завданням, відображає їх послідовне вирішення. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, який складається з 396 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 195 сторінок, з них 165 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовується актуальність роботи, визначаються мета і завдання, зв'язок з науковими програмами та планами кафедри, об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі, наукова новизна дослідження, його практичне значення та апробація, розкривається структура роботи.

У **Першому розділі – «Історіографія, джерельна база, методологія і методи дослідження»** – характеризується стан історіографічної розробки теми дослідження та основні його групи джерел, використаних при його підготовці, а також розкривається методологія та методи роботи.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»** зазначено, що ця тема залишається ще мало дослідженою як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Найвагоміший внесок у її висвітлення внесли українські та російські дослідники, ставлення яких до постаті владики Антонія у різний час було досить неоднозначним. Радянські дослідники свідомо акцентували увагу на тих фактах із життя архієрея та таких його висловлюваннях, що були спрямовані на створення негативного образу митрополита Антонія (Храповицького) представлений у першу чергу яскравим виразником інтересів правлячої верхівки, завзятим монархістом, реакціонером і чорносотенцем. Митрополит Антоній був одним із небагатьох вищих православних ієрархів, кого особисто критикував В.І. Ленін, називаючи його „владикою чорносотенських бузувірів”¹, вважаючи митрополита запеклим реакціонером, ворогом революції та демократії. Звичайно, після подібної ленінської характеристики інших поглядів на постать Антонія (Храповицького) в радянській історіографії бути не могло.

¹ Поездка царя в Европу и некоторых депутатов черносотенной Думы в Англию / В. И. Ленин // Полн. собр. соч.– М., 1976. – Т.19. – С. 52–57.

Історична література, що видавалася в СРСР до 1960-х рр. та торкалася діяльності Антонія (Храповицького), мала виключно антирелігійний та антицерковний характер. Можна пригадати праці Д.Г. Венедиктова, Е.Ф. Грекулова, Б.П. Кандідова, М. Ростова².

Уявлення про владику Антонія як про завзятого консерватора і захисника самодержавства домінує навіть у нечисленних на той час дослідженнях авторитетних фахівців у галузі церковної історії³.

Така доволі однобічна характеристика митрополита Антонія містилася на сторінках переважної більшості історичних робіт, що вийшли друком в 1920 - 1970 роках. Впродовж 1980-х років акценти дещо змінилися, але не принципово: лише деякі дослідники поряд із традиційними звинуваченнями почали звертати увагу на благодійницьку, просвітницьку, виховну діяльність владики Антонія.

Принциповий перегляд історії Церкви та діяльності її видатних представників відбувся у пострадянські часи, коли вийшли друком ґрунтовні дослідження з історії Російської Православної Церкви, Української Греко-Католицької Церкви, Української Автокефальної Православної Церкви. Вони охоплюють широке коло проблем і значний хронологічний період, представлені науковими розвідками з історії певних єпархій та біографічними нарисами про життя окремих видатних церковних ієрархів. Стосовно так званої „конфесійної” історіографії пострадянської доби слід сказати, що роботи її представників не відрізнялися тяжінням до об’єктивності, оцінка діяльності певної духовної особи залежала від її конфесійної приналежності.

Життя та діяльність митрополита Антонія дедалі частіше стає предметом уваги сучасних істориків, хоча окремих ґрунтовних досліджень, присвячених йому, в Україні немає і досі, але у багатьох роботах згадується ім’я ієрарха. У першу чергу це праці з історії Харківської губернії та єпархії, у яких чільне місце посідає опис діяльності Антонія (Храповицького). Серед них слід виділити „Историю Харьковской епархии. Научный очерк” Михайла Матвієнка, „Архипастыри

² Венедиктов Д. Г. Палачи в рясах (Прошлое русского духовенства) / Д. Г. Венедиктов. – Л., 1933; Венедиктов Д. Г. Попы: провокаторы, тюремщики, погромщики / Д. Г. Венедиктов. – М., 1930; Грекулов Е. Ф. Нравы русского духовенства / Е. Ф. Грекулов. – М., 1929; Кандидов Б. П. Церковь и 1905 г. / Б. П. Кандидов. – М., 1926; Кандидов Б. П. Вредительство, интервенция и церковь / Б. П. Кандидов. – М., 1931; Ростов Н. Духовенство и русская контрреволюция конца династии Романовых / Н. Ростов. – М., 1930.

³ Современное православие / М. С. Гордиенко. – М., 1968; Емелья Л. И. Крестьяне и церковь накануне Октября / Л. И. Емелья. – Л., 1976; Крывелев И. А. Русская православная церковь в первой четверти XX века / И. А. Крывелев. – М., 1982; Титлинов Б. В. Православие на службе самодержавия в русском государстве / Б. В. Титлинов. – Л., 1924.

Харьковской епархии”, статті С.Б. Шоломової⁴. Сьогодні також ведуться дослідження з історії Харківської єпархії та висвітлення діяльності найбільш відомих її архієреїв, інтерес викликає доробок протоієрея М. Матвієнка та професора О.Д. Капліна⁵. В інших дослідженнях з історії Харківської єпархії постать архієпископа Антонія згадується епізодично, лише у контексті проблем, що в них розглядаються. Серед таких праць можна виділити дисертаційні дослідження О.В. Кравченко „Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799 – 1917 рр.)” (2003 р.) та В.П. Потоцького „Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861 – 1917 рр.)” (2004 р.)⁶.

Справжнім надбанням в дослідженні історії православ'я на Харківщині стало опубліковане в 2009 р. видання ”Православная энциклопедия Харьковщины”⁷. Ця книга є першою енциклопедією Православ'я на Слобожанщині, яка включає в себе короткий опис історії Харківської єпархії, життя та діяльності її архієреїв, церковних вчених, викладачів, богословів, місіонерів, письменників, тощо. Для нашого дослідження праця також має важливе значення, адже в ній міститься інформація про діяльність митрополита Антонія на Харківській кафедрі, окреслено основні моменти його церковно-адміністративної діяльності. Особливий інтерес викликають відомості про долю Владика в складні для нього революційні часи.

Постать митрополита Антонія не залишилася поза увагою авторів досліджень, присвячених історії державно-церковних відносин в Україні періоду національно-демократичної

⁴ Матвеевко М. История Харьковской епархии (1850–1988). – Научный очерк / М. Матвеевко. – Х., 1999; Швец В. Архипастыри Харьковской епархии (1799–1999) / В. Швец, С. М. Куделко, О. Г. Павлова. – Х., 1999; Шоломова С. Б. Антоний Храповицкий в годы революции / С. Б. Шоломова // Наукові здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура – Х., 1999 – С. 132–138; Шоломова С. Б. Антоний Храповицкий в Харькове / С. Б. Шоломова // Наукові здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура – Х., 1999. – С.127 – 132.

⁵ Прот. М. Матвеевко, Каплин А.Д. Харьковская епархия в условиях революционных событий 1917 // 1917 год: Революции в России. Мат-лы Всеросс. науч. конф. (30 ноября – 1 декабря) 2007 г. – М., 2008. – С.299-304.

⁶ Кравченко О. В. Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун–т ім. В.Н.Каразіна / О. В. Кравченко. – Х., 2003; Потоцький В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861–1917 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. П. Потоцький / Харківський національний ун–т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2004.

⁷ Православная энциклопедия Харьковщины / Автор идеи и руководитель проекта В.В.Петровский. Сост., отв. ред. А. Д. Каплин. – Х., 2009.

революції і Громадянської війни (1917 – 1921 рр.). Тут важливо відзначити роботи В.І. Ульяновського з історії православної церкви за часів Української Центральної Ради і Гетьманату⁸. Окремі сторони діяльності митрополита Антонія Храповицького на чолі Харківської єпархії аналізуються в монографії В.І. Силантьєва та в окремих його статтях⁹.

Найчастіше в роботах сучасних українських авторів ім'я Антонія (Храповицького) згадується у зв'язку з рухом за автокефалію та у контексті його стосунків із Українською Греко-Католицькою Церквою. Так, на особливу увагу заслуговує монографія В.О. Пашенка „Держава і православ'я в Україні в 20-ті роки”¹⁰, в якій автор характеризує негативне ставлення митрополита Антонія до українського церковного руху та автокефалії Української Православної Церкви.

Останнім часом захищено дисертації, в яких досліджено складні процеси у релігійному житті України доби національно-демократичної революції та Громадянської війни, зокрема дисертації В.І. Силантьєва, Т.М. Євсєєвої, О.І. Єгрешій, С.І. Жилюк, А.Р. Кукурудзи, Г.В. Лаврик, О.М. Ігнатуши, О.В. Хаустової¹¹, тощо.

⁸ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / В. І. Ульяновський. – К., 1997; Церква в Українській державі, 1917– 1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / В. І. Ульяновський. – К., 1997.

⁹ Силантьєв В. И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20–е годы / В. И. Силантьев. – Х., 1998; Силантьєв В. І. Парафіяльне життя в Харківській єпархії за часів Української Центральної Ради і Гетьманату / В. І. Силантьєв // Грані. – 2003. – № 2. – С. 24–27; Силантьєв В. І. Передісторія та сутність питання про видання україномовних богослужбових книг в Україні в 1917–1919 рр. / В. І. Силантьєв // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2003. – № 603. – Вип. 6. Історія України. – С. 84–89.

¹⁰ Пашенко В. О. Держава і православ'я в Україні: 20–30 рр. 20 ст. / В. О. Пашенко. – К., 1993. – 386 с.

¹¹ Силантьєв В. І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.): Дис... д–ра іст. наук: 07.00.01 / В. І. Силантьєв / Національний технічний ун–т "Харківський політехнічний ін–т" — Х., 2005; Євсєєва Т. М. Російська православна церква в суспільно–політичному житті України 1917–1921 рр.: Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. М. Євсєєва. – К., 2002; Єгрешій О. І. Суспільно– політична та культурно–просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / О. І. Єгрешій. – Івано–Франківськ, 2003; Жилюк С. І. Ідейні засади православного оновлення та практична діяльність Всеукраїнської православної автокефальної синодальної церкви: Автореф. дис. ... д–ра іст. наук. 09.00.11 / С. І. Жилюк. – К., 2005; Кукурудза А. Р. Демократичні тенденції в українському православному житті 20 х рр. XX ст. – Автореф. дис... канд.. іст. наук: 09.00.11 / А. Р. Кукурудза. – Острого, 2007;

Вагомий внесок у розробку проблеми нашого дослідження внесли сучасні російські вчені. До таких можна віднести роботи, що з'явилися на початку 1990-х рр., це праці В. Алексєєва, Л. Регельсона¹². Серед найбільш змістовних досліджень, що вийшли в Росії останнім часом, можна виділити роботи дослідника М.А. Бабкіна, який займається історією Росії в період революційних подій 1917 року та проблемами церковно-державних відносин на початку ХХ століття¹³.

Сучасна історіографія значною мірою позбавлена тенденційності, ідеологічної завантаженості, відрізняється широтою поглядів авторів, використанням нових наукових методів дослідження та сміливістю у висновках.

Історіографічну базу дисертаційного дослідження доповнюють роботи представників російської зарубіжної історико-філософської думки ХХ ст. Автором першої роботи про життя та діяльність митрополита Антонія є архієпископ Каліфорнійський Никон (Рклицький) – учень, соратник та ідейний послідовник Високопреосвященного Антонія. Його 8-ми томний твір „Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого” був

Лаврик Г. В. Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні (1917–1923 рр.): історико–економічний аспект: Автореф. дис. ... канд.іст.наук: 07.00.01 / Г. В. Лаврик. – Запоріжжя, 1996; Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні в умовах модернізації (ХІХ ст. – 30 – ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис... д–ра іст. наук. 07.00.01 / О. М. Ігнатуша. Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006; Хаустова О. В. Розвиток благодійництва у Харкові у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Хаустова / Харківський національний ун– т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2006.

¹² Алексєєв В. А. Иллюзии и догмы: Взаимоотношения Сов. государства и религии / В. А. Алексєєв. – М., 1991; Регельсон Л. Трагедия Русской церкви 1917–1945 / Л. Регельсон. – Париж, 1977.

¹³ Бабкин М.А. Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году (Материалы и архивные документы по истории Русской православной церкви) / М.А. Бабкин. – М., 2006; Бабкин М.А. Духовенство Русской Православной Церкви и свержение монархии (начало ХХ в. – конец 1917 г.) / М.А. Бабкин. – М., 2007.

надрукований у Нью-Йорку у 1956-1969 рр. Харківському періоду діяльності Антонія (Храповицького) присвячений окремий, 4-ий том “Жизнеописания ...”¹⁴, де архієпископ Никон акцентував увагу на духовно-релігійному аспекті діяльності свого наставника протягом 1914-1918 рр. Робота містить біографічний нарис, огляд окремих напрямків пастирської діяльності Владики, перелік його головних богословських творів. Автор зробив спробу показати позицію Антонія (Храповицького) щодо головних церковно-релігійних, духовних і соціально-політичних проблем, які вкрай загострилися в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX століття.

Велике зацікавлення викликає фундаментальне дослідження протоієрея Г.В. Флоровського „Пути русского богословия”¹⁵, де на фоні загальної картини розвитку російської богословської науки, автор показав величезне значення ключових робіт Антонія (Храповицького) та окремо проаналізував їх, порівнявши з творами видатних російських теологів кінця XIX- початку XX ст.

У 1939 р. в Белграді вийшла стаття П.С. Лопухіна „Митрополит Антоний о государстве, Руси и России”¹⁶, основу якої склали особисті бесіди автора із Владикою, що регулярно відбувалися протягом 1935-1936 рр. Робота цікава, передусім, викладенням окремих політичних поглядів Антонія (Храповицького), зокрема, на проблеми монархії та порядку престолонаслідування в колишній Російській імперії. Крім того, автор підкреслив негативне ставлення Антонія (Храповицького) щодо державної церкви, статусу російських імператорів як духовних вождів народу, катастрофічного падіння духовності в російському суспільстві.

Особливу увагу привертає стаття О. Дворкіна „Что такое русская православная церковь за границей?”¹⁷, яка цікава, насамперед, досить критичним ставленням автора до Антонія (Храповицького), яке на тлі традиційних, поважно-благочинних настроїв російської еміграції виглядає досить неординарно.

Таким чином, аналіз емігрантської історіографії показав що опрацьовані праці не є спеціальними науковими дослідженнями діяльності Антонія (Храповицького) на Харківській

¹⁴ Никон (Рклицкий), еп. Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого / Никон (Рклицкий). – Нью-Йорк, 1958. – Т.4.

¹⁵ Пути русского богословия. 4 изд. / Г. Флоровский.– Париж, 1988.

¹⁶ Лопухин П. С. Митрополит Антоний о государстве, Руси и России / П. С. Лопухин. – Белград, 1939.

¹⁷ Дворкин А. Что такое русская православная церковь за границей? / А. Дворкин // Вестник русского христианского движения. – Париж – Нью-Йорк–Москва. – 1994. – № 170. – С. 217–247.

кафедри, розглядаючи її фрагментарно в контексті всього життєвого шляху Владики, або в загальних працях з історії Російської Православної Церкви.

Науковий аналіз історіографії проблеми дозволяє виділити низку аспектів, які практично повністю залишилися поза увагою науковців. Зокрема, відсутнє комплексне дослідження адміністративної діяльності Владики протягом 1914-1918 рр.; не приділялося уваги організації архієпископом місіонерської роботи в єпархії та за її межами; спеціально не аналізувалася роль владика Антонія в розвитку церковної благодійності під час Першої світової війни, його особисті благодійницькі ініціативи, їх головні напрямки та результати; не була до кінця визначена його провідна роль в реформуванні системи церковного управління та відновлення Патріаршества в Російській Православній Церкві; окремо не аналізувалися політичні погляди Владики. Насамперед ці аспекти його діяльності в Харківській єпархії були покладені в основу даного дисертаційного дослідження.

У *підрозділі 1.2. “Джерельна база”* висвітлюється ступінь забезпечення теми дослідження джерелами. З метою максимальної об’єктивності в рішенні визначених завдань дисертації, авторкою виявлений та ретельно проаналізований значний обсяг опублікованих та неопублікованих (архівних) історичних джерел. До дослідження були залучені документи з фондів Державного архіву Харківської області, Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ), Державного архіву Російської федерації (м. Москва).

Додатковим, досить значним комплексом джерел з теми дослідження є матеріали періодичних видань, де досить широко висвітлювалася діяльність керівництва Харківської єпархії на чолі з архієпископом Антонієм. Під час написання роботи було використано як статті православних журналістів у суто церковних виданнях („Вера и разум”, „Пастырь и паства”), що мали за мету висвітлювати актуальні церковні питання та проблеми свого часу, так і матеріали світських періодичних видань – газет „Харьковские губернские ведомости”, „Южный край”, „Утро”, „Возрождение” та „Рідне слово”. Серед залученої до дослідження періодики можна виділити видання російської політичної еміграції. Це у першу чергу такі газети як „Бодрость”, „Часовой”, „Терский козак”, „Русская мысль”, „Вестник русского христианского движения”.

Важливим джерелом є публічні промови, проповіді та праці Антонія (Храповицького)¹⁸, які допомагають уявити масштаби його діяльності, дізнатися про погляди ієрарха на актуальні

¹⁸ Антоний (Храповицкий). Беседа о превосходстве православного понимания Евангелия сравнительно с учением Л.Толстого / Антоний (Храповицкий). – СПб, 1889; “Еще раз о книге “На горах Кавказа” // Русский инок. – 1912. – №10. – С.63–64; О новом лжеучении, обоготворяющем имена, и об Апологии иеромонаха Антония Булатовича // Прибавление к

проблеми тогочасного богослов'я, церковного права, філософії, історії та політики, оцінити його ораторські здібності.

Мемуарні матеріали в тому числі, В.В.Зеньковського, архимандрита Кіпріана (Керна), А.Л.Лотоцького, П.Скоропадського, митрополита Євлогія (Георгієвського)¹⁹ дозволили поглянути на Владику під іншим кутом зору, побачити його очима свідків і учасників подій, що відбувалися в Українському православ'ї і у сфері державно-церковних відносин в Україні у 1914–1918 рр., оцінити не лише його професійні, але й людські якості, що вкрай важливо при написанні дисертації, яка має певні риси біографічного дослідження.

У результаті комплексного вивчення історіографії та історичних джерел з теми дисертаційного дослідження авторка дійшла наступних висновків : пріоритетними напрямками діяльності Антонія (Храповицького) в Харківській єпархії в досліджуваній період була організація церковно-адміністративної роботи, боротьба з сектантськими течіями та громадами, організація та керівництво широкої церковної благодійності. Владика Антоній брав активну участь у вирішенні загальноцерковних проблем, передусім, зміцнення статусу православ'я як державної ідеології Російської імперії, відродження Патріаршої форми управління Православною Церквою та збереження її єдності.

У *підрозділі 1.3. “Методологія і методи дослідження”* розглядається методологія та методи, які використовувалися при роботі над дисертацією.

Особистість митрополита Антонія є центральною фігурою нашого дослідження, а тому важливим для нас з'ясувати його місце в історії, показати суть суб'єктивного на основі об'єктивного, застосовуючи принцип зведення індивідуального до соціального.

Церковным ведомостям. – 1913. – №20. – С. 869 – 882; Полное собрание сочинений митрополита Антония / Антоний (Храповицкий). – СПб., 1911., т. 1-3.; Значение молитвы для пастыря церкви / Антоний (Храповицкий). – Казань, 1897; Из чтений по пастырскому богословию / Антоний (Храповицкий). – Казань, 1896.

¹⁹ Архимандрит Киприан (Керн). Митрополит Антоний Храповицкий / Архимандрит Киприан (Керн) // ЖМП. – 1996. – С. 52–59; Евлогий (Георгиевский), митр. Путь моей жизни: Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам / Евлогий (Георгиевский), митр. – М., 1994; Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания / В. Зеньковский. – М., 1995; Лотоцкий О. Г. Страницы минувшего / О. Г. Лотоцкий. – Варшава, 1932; Скоропадський П. Спогади : Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський – К.– Філадельфія, 1995.

Методологічною основою роботи стали класичні загальнонаукові принципи об'єктивності, історизму, науковості, які посприяли неупередженому та всебічному висвітленню подій, фактів, явищ.

Дослідження історії Харківської єпархії та діяльності її архієреїв як єдиного цілого, однієї системи забезпечує системний підхід. Адже діяльність Антонія (Храповицького) тісно пов'язана не лише релігійними зв'язками з усією єпархією, це цілий механізм соціального, політичного та економічного співробітництва всередині Православної Церкви та держави.

Вищеназвані принципи реалізуються шляхом використання низки загальнонаукових (аналіз, синтез, історичний, логічний та інш.) та спеціально-історичних (проблемно-хронологічний, діахронний, історико-системний, порівняльно-історичний та інш.) методів наукового дослідження.

Застосування проблемно-хронологічного методу простежується у всій роботі. Цей метод дозволив докладніше зрозуміти сутність проблеми, виявити та дослідити найголовніші аспекти діяльності Антонія (Храповицького) в означений період та розмежувати їх на проблемні блоки, які було розглянуто в хронологічній послідовності історичних фактів.

Діахронний метод дозволив виявити якісні особливості історичного процесу у часі, простежити дію історичних закономірностей і тенденцій, ступінь та форму їх прояву з метою визначення часу виникнення нових напрямків, форм діяльності, формування та зміну поглядів Антонія в залежності від зміни політичної, економічної та соціальної кон'юнктури.

При характеристиці головних суспільно-політичних поглядів митрополита Антонія в загальнодержавному масштабі, допоміг порівняльно-історичний метод, що дозволив їх проаналізувати, порівнявши з загальними тенденціями в православному світі та думками духовенства взагалі.

Історико-генетичний метод дозволив розкрити причинно-наслідкові зв'язки та закономірності історичного розвитку, а саме складних явищ в суспільстві у досліджуваній період, їх вплив на Православ'я та показав особистість владики Антонія в його індивідуальності та принциповості.

Використовуючи методу сучасного історичного джерелознавства, а саме пошуку, відбору, опрацювання, критики та класифікації було вивчено історичні джерела. Саме завдяки методам систематизації, класифікації та типологізації джерела були поділені на групи.

Другий розділ – “Зміни в єпархіальному управлінні, оптимізація церковно-релігійної та культурно-просвітницької діяльності духовенства” – складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Адміністративні заходи митрополита Антонія (Храповицького), активізація пастирсько-виховної діяльності духовенства” характеризуються пріоритетні напрямки адміністративної діяльності митрополита Антонія, а саме: кадрова політика, окремі

корективи у сфері єпархіального управління, радикальні перетворення в області вдосконалення процедури богослужіння, піклування про об'єкти релігійно-культурного поклоніння та активізація проведення масових церковних заходів, намагання посилити вплив Церкви у світських навчальних закладах єпархії і встановлення особливого контролю за викладанням в них Закону Божого.

Вказується, що заходи, які здійснювалися Владикою у Харківській єпархії протягом чотирьох років, були спрямовані виключно на зміцнення позицій Російської Православної Церкви, повернення її колишнього авторитету серед населення, посилення в народі почуттів набожності, релігійного благоговіння, богобоязні.

Прослідковано, що Антоній традиційно намагався використати православну релігію в якості ефективної зброї та своєрідного відволікаючого маневру проти руйнівного вільнодумства всередині Російської Православної Церкви. Саме цим можна пояснити таке активне створення і культивування ним зовнішнього релігійного антуражу – суворості урочистості, яскравості, святковості, масовості церковних заходів; наполегливе демонстрування постійної присутності Церкви в житті всієї держави і кожного громадянина окремо, її причетності до будь-якої загальнодержавної або єпархіальної події, намагання буквально осяяти кожен мить життя парафіян релігійним духом.

У підрозділі 2.2. “Керівництво місіонерським рухом, боротьбою проти сектантських течій і громад” характеризуються основні напрямки місіонерського руху, керівництво з боку Антонія внутрішньою та зовнішньою місією. Дисертантка дійшла висновку, що діяльність митрополита Антонія (Храповицького) в першу чергу була спрямована на те, щоб ізолювати православних віруючих від впливу сектантських громад. Методи, що застосовувалися при цьому, носили скоріше оборонний характер і були переважно мирними. Вони полягали в організації широкої місіонерської діяльності в єпархії в формі організації паломництва до Святих місць, проведенні хресних ходів, проголошенні публічних проповідей, загальнонародних читань, публічних молебнів, ходінні по домівках прихожан з іконами тощо. Місіонери лише допомагали силовим структурам виявляти сектантів, збирати про них інформацію, могли навіть виступити у якості провокаторів, але їхня роль у спробах ліквідації сектантства на Харківщині залишалася допоміжною.

Зазначено, що зовнішня місія під впливом Антонія також мала активне спрямування. Діяльність Антонія (Храповицького) була спрямована на зміцнення позицій Православної церкви в західних регіонах України та носила не лише релігійний, а ще й політичний характер, спрямовулася на забезпечення внутрішньої цілісності та зовнішньої безпеки Російської імперії

У підрозділі 2.3. “Організація благодійництва та гуманітарної допомоги в єпархії: пріоритетні напрямки, форми, результати” характеризуються напрямки, форми, ефективність та наслідки благодійницьких ініціатив митрополита Антонія. Дисертантка вказує, що головними

напрямами благодійництва та гуманітарної допомоги стали: всебічна матеріальна та моральна допомога евакуйованим, біженцям та жителям окупованих територій; допомога пораненим російським воїнам і солдатам діючої армії; допомога сім'ям фронтовиків; вшанування пам'яті загиблих військовослужбовців. Іншим напрямком були традиційні благодійні заходи на користь різного роду знедолених – хворих на алкоголізм, проказу, психічні захворювання, допомога глухонімим, заходи для боротьби з високою дитячою смертністю. В роботі зазначено в яких саме формах проходила благодійність та виділено особисті ініціативи Владика. Вказано на основні результати благодійної та гуманітарної допомоги в єпархії.

Третій розділ “Погляди митрополита Антонія щодо статусу Православної Церкви в державі та її адаптації до нових умов діяльності” включає в себе три підрозділи.

У підрозділі 3.1. “Позиція Антонія (Храповицького) щодо ключових державних і суспільно-політичних проблем свого часу” розкриваються суспільно-політичні та економічні умови, в яких опинилася Православна Церква в Росії та Україні після революційних подій 1917 р.; аналізуються погляди Антонія (Храповицького) щодо участі Росії в Першій Світовій війні та його далекоглядні плани щодо розширення впливу православ'я на новій території. З'ясовано, що владика Антоній прагнув повернути і підвищити колишній авторитет Православної Церкви, зміцнити православ'я в статусі державної ідеології.

У підрозділі 3.2. “Роль Владика в реформуванні церковного управління та відродженні Патріаршества” вказується, що пріоритетним напрямком діяльності Антонія (Храповицького) стало цілеспрямоване прагнення до реставрації соборно-патріаршої форми управління Російською Православною Церквою і відродження її незалежності від держави. Владика став одним з ініціаторів і найактивнішим прихильником ідеї скасування синодальної форми церковного управління і повернення до патріаршества. Значною мірою завдяки його твердій позиції та активній діяльності під час Загальноросійського Помісного Собору 1917-1918 рр. було покладено край синодальному періоду в історії Російської Православної Церкви.

В підрозділі 3.3. “Взаємодія митрополита Антонія з українськими національними урядами, його погляди щодо створення Української Автокефальної Православної Церкви” авторка розглядає відносини митрополита Антонія з Центральною Радою та урядом Української Держави, окреслюючи, що в цих стосунках головним для Владика були інтереси Російської Православної Церкви, підкреслюючи негативне ставлення Антонія до будь-яких спроб відокремлення українського православ'я від Московського патріархату.

У **“Висновках”** дисертаційної роботи відображені підсумки та результати дослідження. Зазначається, що керівництво митрополитом Антонієм Харківською кафедрою відбувалося в умовах, коли Російська Православна Церква стрімко втрачала статус ідеологічного підґрунтя світської влади, у суспільстві спостерігалось розчарування у релігійних цінностях, масовий відхід

від православ'я. Це наклало суттєвий відбиток на зміст і пріоритетні напрямки діяльності Владика, який поставив за головну мету повернення і зміцнення втрачених Православною Церквою позицій в суспільстві, відродження її колишнього авторитету серед населення, використання церковно-релігійних засобів для посилення патріотизму, протистояння революційним, антимонархічним настроям народних мас, а також релігійному сектанству.

Для посилення релігійного чинника у житті суспільства, владика Антоній здійснив низку кадрових перестановок, спрямованих на зміцнення єпархіально-адміністративних підрозділів (вікаріатств); суттєво реформував церковне богослужіння на єпархіальному рівні, піклувався про об'єкти культового призначення, організував збирання та збереження церковних речей, що мали історичну цінність, здійснював масові, урочисті церковні заходи. Високопреосвященний Антоній намагався поставити під контроль викладання Закону Божого у світських школах губернії, створивши для цього єдину координуючу організацію – „Харківське братство законівчителів”. Владичі Антонію вдалося досягти певних успіхів у зміцненні авторитету Православної Церкви в єпархії та створити умови для розповсюдження православ'я за її межами.

Одним із найважливіших напрямків діяльності Антонія (Храповицького) було посилення внутрішньої місії. В Харківській єпархії, де переважало православне населення, поширення раціоналістичного (західного) і містичного (східного) релігійного сектанства набуло загрозливих розмірів. Напередодні Першої світової війни на території єпархії нараховувалося близько 20-ти різновидів єретичних, з позицій Російської Православної Церкви, течій. Владика Антоній активно впроваджував різноманітні форми боротьби з ними, а саме: стеження за діяльністю їхніх проповідників і притягнення їх до кримінальної відповідальності; поширенням сектантської літератури і таємними зборами сектантів; залучення до співробітництва державних силових структур; залучення громадян до розповсюдження антисектантської літератури; популяризація православ'я через хресні ходи та паломництво; регулярні місіонерські поїздки по парафіях і проведення духовних бесід антисектантського характеру; збирання щорічних грошових пожертвувань для фінансування місіонерської діяльності.

З початком Першої Світової війни особливе значення стало надаватися зовнішній місії. Царський уряд, маючи за мету приєднання до Російської імперії Східну Галичину, намагався поставити під свій контроль відносини між Православною, Греко-Католицькою і Римо-Католицькою церквами. Вирішення цього завдання частково покладалося на відряджених на Галичину та Буковину харківських пасторів, діяльність яких там мала певні, але незначні результати.

Митрополит Антоній був ініціатором і впровадником масштабних благодійних заходів в тилу та на фронті. Домінуючими напрямками церковної благодійності були: всебічна матеріальна та моральна допомога евакуйованим і біженцям зі Східної Галичини, Буковини та Царства

Польського; жителям, що залишилися на окупованих територіях; пораненим російським воїнам; сім'ям фронтовиків та їх осиротілим дітям; вшанування пам'яті загиблих солдат царської армії.

Допомога біженцям та евакуйованим надавалася в наступних формах: збори пожертвувань (як грошових, так і у вигляді продуктів харчування, теплих речей, необхідних предметів побуту тощо); забезпечення житловими приміщеннями; організація навчання молоді; працевлаштування біженців; створення в єпархії спеціальних біженецьких комітетів.

Благодійна допомога постраждалому від війни мирному населенню надавалася регулярно і мала досить значні результати. Десятки тисяч знедолених біженців знайшли притулок у багатьох повітах Харківської губернії. Завдяки владиці Антонію та добровільній допомозі мешканців єпархії, вони отримали гідні умови життя, праці та навчання.

Допомога пораненим воїнам здійснювалася шляхом відкриття лазаретів та забезпечення їх всім необхідним майном, а також у формі моральної підтримки священнослужителями поранених фронтовиків, зокрема, організації богослужінь в лазаретах. Завдяки цим заходам Харківська єпархія однією з перших в Російській імперії почала приймати поранених, а значна благодійна допомога, що здійснювалася під керівництвом митрополита Антонія, дозволила створити належні умови для проходження постраждалими курсу лікування та подальшої реабілітації.

Родини фронтовиків отримували допомогу у формі грошових пожертвувань, виділення зерна, дров; надання робочої сили для збору врожаю; створення притулків-ясел для дітей, матері яких були зайняті під час польових робіт. Осиротілі діти розміщувалися в притулках або всиновлювалися. Важко переоцінити внесок мешканців Харківщини у справу підтримки родин військових, особливо діяльність православних священнослужителів. За покликом владики Антонія вони взяли на себе головну відповідальність за створення і утримання дитячих притулків, що запобігало росту дитячої смертності та безпритульності.

Харківське духовенство на чолі із владикою Антонієм приділяло пильну увагу увічненню пам'яті померлих воїнів: влаштовувалися панахиди, встановлювалися в православних храмах меморіальні дошки з іменами воїнів, що загинули, виділялися окремі земельні ділянки для їх поховання. Воїнам діючої армії благодійна допомога надавалась у формі грошових зборів на їх користь, відправки теплих речей і продуктів харчування; відрядження харківських капеланів для підняття їх морального духу. Хоча ці заходи були недостатніми для подолання глибинних проблем російської діючої армії, вони певним чином покращували побут та підтримували бойовий дух фронтовиків.

Отже, завдяки Антонію (Храповицькому), благодійність у Харківській єпархії стала систематичною, більш організованою та ефективною.

Важливою складовою діяльності владики Антонія протягом 1914 – 1918 рр. було цілеспрямоване прагнення до відродження патріаршого управління Російською Православною

Церквою. Будучи делегатом Всеросійського Помісного Собору 1917–1918 рр., архієпископ, а потім митрополит Антоній доклав багато зусиль для відродження Патріаршества. Його активна позиція з цього питання сприяла тому, що 19 жовтня 1917 р. Патріаршество в Російській Православній Церкві було відновлене, а сам він 28 листопада 1917 р. був возведений в сан митрополита.

За часів головування в Харківській єпархії, владика Антоній займав активну громадсько-політичну позицію, висловлював власні політичні погляди, жваво реагуючи на гучні події початку ХХ ст. Втім, слід відзначити, що Владика завжди намагався максимально використати світські (в тому числі, й міжнародні) події для вирішення найбільш актуальних церковно-релігійних проблем. Участь Росії в Першій світовій війні Антоній (Храповицький) розцінював як зручний момент для поширення впливу Російської Православної Церкви на територіях, що мали відійти до імперії у випадку її перемоги, зокрема, на так званій „Православний Схід”. Саме в цьому та у відновленні Візантійської імперії архієпископ Антоній вбачав головну історичну місію Росії.

Револуційні події 1917 р., прихід до влади Центральної Ради, а потім уряду Української Держави, Антоній (Храповицький) сприйняв без оптимізму. Проте, він намагався виконувати свої прямі обов'язки та адаптувався до нових суспільно-політичних змін в світському та церковному житті. При цьому він залишався стійким прихильником збереження єдності Українського православ'я та Російської Православної Церкви, відвертим противником створення Української Автокефальної Православної Церкви.

Незважаючи на суперечливість окремих поглядів владика Антонія і певні прорахунки в його діяльності, він увійшов у вітчизняну історію як видатний церковний, суспільно-громадський діяч і богослов. Суперечлива натура, яка протягом усього життя намагалася неуклінно слідувати церковним канонам і власним принципам, він був людиною з доволі критичним ставленням до навколишньої дійсності та гострим відчуттям реалій свого часу.

Перебуваючи протягом травня 1914 – червня 1918 рр. на чолі Харківської святительської кафедри, Владика доклав значних зусиль для розвитку єпархії, посилення авторитету та впливу православ'я. І немає сумнівів в тому, що Антонію (Храповицькому) належить гідне місце серед видатних представників вищого православного кліру минулого ХХ ст.

Результати дослідження викладені у наступних публікаціях:

1. Телуха С.С. З історії протидії сектантському руху в Харківській єпархії за часів служіння митрополита Антонія (Храповицького) / С.С. Телуха // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 23. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 65-69.

2. Телуха С.С. Діяльність митрополита Харківського і Охтирського Антонія в роки Першої світової війни з надання допомоги постраждалому населенню Галичини / С.С. Телуха // Грані. – 2007. - № 2(52). – С. 10-12.
3. Телуха С.С. Благодійницька діяльність митрополита Харківського і Охтирського Антонія (Храповицького) у 1914-1915 рр. / С.С. Телуха // Збірник наукових праць. Серія „Історія та географія” / Харк. нац. пед. ун-т. ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 25-26. – С.122-124.
4. Телуха С.С. Участь духовенства Харківської єпархії в поширенні впливу православ'я у Східній Галичині на початку ХХ ст. / С.С. Телуха // Збірник наукових праць. Серія „Історія та географія” / Харк. нац. пед. ун-т. ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 27. – С. 202-205.
5. Телуха С.С. Утворення та деякі напрямки діяльності «Харківського братства законвчителів» / С.С. Телуха // Збірник наукових праць. Серія „Історія та географія” / Харк. нац. пед. ун-т. ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2008. – Вип. 29-30. – С.73-76.
6. Телуха С.С. Суспільно-політичні погляди митрополита Антонія (А.П.Храповицького) щодо революційних подій 1917–1920 рр. / С.С. Телуха // Грані. – 2009.- № 4 (66). – С. 22-25.
7. Телуха С.С. Церковні діячі та історична біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень / С.С. Телуха // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Дні науки – 2006”.Т. 20. – Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 69-71.
8. Телуха С.С. Висвітлення діяльності харківського духовенства в працях Д.І. Багалія / С.С. Телуха // Багаліївські читання в НУА: Прогр. і матеріали VII Багаліїв. читань, Харків 7 листоп. 2006 р. – Х. : Вид-во НУА, 2006, Ч. 7: Д.І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури. – С. 40-41.
9. Телуха С.С. Погляди митрополита Антонія (Храповицького) на місце української церкви в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / С.С. Телуха // Україна світ: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали регіон. наук.-теор. конференції студ. та аспір. 24 – 25 квітня 2007 року. –Харків: НТУ „ХПІ”, 2007. – С. 386-387.
10. Телуха С.С. Митрополит Антоній (А.П. Храповицький) – ініціатор демократичних реформ в церковному управлінні / С.С. Телуха // Матеріали міжнародної конференції молодих вчених «Каразінські читання» (історичні науки) (Харків, 25 квітня 2008 р.). –Харків, 2008. – С. 281-282.
11. Телуха С.С. Участь православного духовенства Харківської єпархії в організації заходів щодо ввічнення пам'яті загиблих воїнів під час Першої світової війни / С.С. Телуха // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”. Збірник

наукових праць. Тематичний випуск „Актуальні проблеми історії України”. – Харків: НТУ „ХПІ”. – 2008. – № 37. – С. 59- 63.

12. Телуха С.С. Митрополит Антоній (О.П.Храповицький) – ініціатор реформи богослужіння в Харківській єпархії / С.С. Телуха // Матеріали міжнародної конференції молодих вчених «Каразінські читання» (історичні науки) (Харків, 23 квітня 2010 р.). –Харків, 2010. – С. 328-330.

АНОТАЦІЯ

Телуха Світлана Степанівна. Церковно-адміністративна та громадсько-політична діяльність митрополита Антонія (Храповицького) в Харківській єпархії (травень 1914 – червень 1918 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2010.

У дисертації, на основі широкого кола джерел та літератури, проведено комплексне дослідження церковно-адміністративної та громадсько-політичної діяльності митрополита Антонія (Храповицького) в Харківській єпархії (травень 1914 – червень 1918 рр.). У роботі наводяться основні адміністративні заходи, які проводилися владикою Антонієм у Харківській єпархії. Досліджена діяльність Антонія (Храповицького) з організації внутрішньої та зовнішньої місії православного духовенства Харківської єпархії. Розглядається особиста участь Владика в організації благодійництва, проаналізовано її основні напрямки, форми та результати. Визначено погляди Владика Антонія щодо статусу і функцій Православної Церкви в нових післяреволюційних суспільно-політичних умовах, його роль у реформуванні церковного управління та відродження Патріаршества. Охарактеризовано відносини митрополита з українськими національними урядами, розглянуто позицію Владика щодо створення Української Автокефальної Православної Церкви. Підкреслено, що митрополиту Антонію належить гідне місце серед видатних православних релігійних діячів.

Ключові слова: митрополит, владика, духовенство, єпархія, православна церква, церковне управління, місіонерська діяльність, благодійництво.

АННОТАЦИЯ

Телуха Светлана Степановна. Церковно-административная и общественно-политическая деятельность митрополита Антония (Храповицкого) в Харьковской епархии (май 1914 – июнь 1918 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. – Харьков, 2010.

Диссертация посвящена комплексному исследованию церковно-административной и общественно-политической деятельности митрополита Антония (Храповицкого) во время его служения на Харьковской кафедре (май 1914 – июнь 1918 гг.). На основе широкой источниковой и историографической базы, в работе анализируются главные аспекты деятельности владыки Антония в указанный период.

В период назначения Антония (Храповицкого) архиепископом Харьковским и Ахтырским страна находилась в сложных общественно-политических условиях, главным образом обусловленными событиями Первой мировой войны, а также дестабилизирующими процессами внутри государства. Именно это послужило формированию основных форм и направлений в деятельности Антония, которые были направлены на укрепление авторитета Православной Церкви, усиление в обществе роли православной веры.

Кадровая политика Антония (Храповицкого) носила лояльный характер, епархия не испытала радикальных изменений, Владыка лишь в некоторой степени модернизировал епархиальное управление. В основном преобразования коснулись сферы богослужения и преподавания Закона Божия в светских учебных заведениях. Митрополит Антоний активно занимался миссионерской деятельностью. Основой ее была как внутренняя, так и внешняя миссия. Внутренняя заключалась в противостоянии растущей численности сектантских религиозных течений и возвращение их в лоно православия, а внешняя – в распространении Православной Церкви на западно-украинских землях, организации противодействия влиянию греко-католицизма.

В работе доказано, что владыка Антоний проявил себя настоящим благотворителем. Благодаря его активной деятельности в Харьковской епархии была организована широкая благотворительность, которая затрагивала разные категории людей, нуждающихся в поддержке Церкви.

В диссертации также рассматриваются общественно-политические взгляды Антония и связанная с ними деятельность. В частности, охарактеризованы его отношение к Первой мировой войне, к революционным событиям 1917 г., автокефалии Украинской Православной Церкви, подчеркнута роль Владыки в восстановлении соборно-патриаршей формы управления Русской Православной Церкви, раскрыты взаимоотношения с украинскими национальными правительствами.

Ключевые слова: митрополит, владыка, духовенство, епархия, православная церковь, церковное управление, миссионерская деятельность, благотворительность.

ANNOTATION

Teluha Svetlana Stepanivna. Church-administrative and socio-political activities of metropolitan Anthony (Khrapovitsky) in diocese of Kharkov (May 1914 – June 1918). – *Manuscript.*

The thesis for obtaining the scientific degree of a candidate of historical sciences in speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – V.N. Karazin Kharkov National University. – Kharkov, 2010.

The thesis is based on a wide range of sources and literature, a comprehensive study of church-administrative and socio-political activities of metropolitan Anthony (Khrapovitsky) in diocese of Kharkov (May 1914 – June 1918).

We present the basic administrative measures, which were cable bishop Anthony in diocese of Kharkov. Research activity by Antony (Khrapovitsky) concerns internal and external mission of the Orthodox clergy, the diocese of Kharkov. A direct Lord's participation considered, by analyzing main directions, forms and results. The views Anthony's on the status and functions of the Orthodox Church in the new socio-political conditions and its role in the reform of church management are defined. Characterised relations metropolit with ukrainian national governments, reviewed the position of Bishop of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. It's emphasized that metropolitan Anthony is belong to the prominent Orthodox religious figures.

Keywords: metropolitan, bishop, clergy, the Diocese, Orthodox church, church administration, missions, charity.

Відповідальний за випуск

проф. Силантьєв В.І.

Підписано до друку 06.12.2010 р. Формат 60x90/16.

Обсяг 0,9 ум.-друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф.

Наклад 100 прим. Зам. № 930.

Надруковано у друкарні СПД ФО Тарасенко В.П.

Свідоцтво №24800170000043751 від 21.01.2002 р.

61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.

Тел./факс: (0572) 52-82-11